
<https://doi.org/10.31392/VAN-2023.43-44.04>
УДК 930.2:311«18/19»(477)

ІСТОРІОГРАФІЯ ДІЯЛЬНОСТІ СТАТИСТИЧНИХ ОРГАНІВ В УКРАЇНІ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

Стрілець Василь Васильович

доктор історичних наук, кандидат юридичних наук,
професор кафедри міжнародних відносин і суспільних наук,
Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ
e-mail: striletsv@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-7790-5789>

Шевцова Євгенія Сергіївна

аспірантка кафедри міжнародних відносин і суспільних наук,
Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ
e-mail: e.shevtsova209@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-4304-6792>

Анотація. *Питання історіографії діяльності статистичних органів в Україні XIX – початку XX століть, що були представлені губернськими статистичними комітетами, земськими статистичними бюро та статистичними органами на західноукраїнських землях, знаходиться на початковій стадії розробки. У вітчизняній та закордонній науці різнопланова діяльність статистичних органів знайшла певне відображення в низці наукових праць, що потребує відповідного історіографічного аналізу та узагальнення. Автори пропонують історіографічну схему, розділивши праці істориків та статистиків, що присвячені тогочасній діяльності статистичних органів в Україні, на три періоди: праці другої половини XIX – початку XX ст., радянська та сучасна історіографія питання. Визначено особливості кожного періоду, узагальнено головні положення й оцінки дослідників. В наукових працях першого періоду акцентується увага на процесі становлення органів статистики та удосконаленні методів їх роботи, проблемах та прогалинах в їх діяльності, що пов'язані з фінансуванням установ, кадровим складом, відсутністю чіткого розподілу повноважень. Радянська історіографія розглядала питання організації і функціонування статистичної служби, аналізувала методи та прийоми збору статистичних матеріалів, намагалася узагальнювати результати діяльності статистичних органів. У сучасних наукових працях, що присвячені органам статистики в Україні зазначеного періоду, значна увага приділяється діяльності окремих регіональних статистичних установ, аналізується їх історико-краєзнавча діяльність, наукові доробки видатних діячів статистики. Матеріали статті можуть бути використані у подальших дослідженнях різнопланової, зокрема, історико-краєзнавчої, діяльності статистичних органів в Україні.*

Ключові слова: *губернські статистичні комітети, земська статистика, статистичні органи на західноукраїнських землях, історико-краєзнавчі дослідження.*

Постановка проблеми. Впродовж XIX – початку XX ст. на території України, що перебувала в складі різних держав, статистичні служби були представлені урядовими та неурядовими органами, головна мета діяльності яких

полягала в зборі та обробці статистичної інформації для потреб державного апарату. Здійснюючи статистичні дослідження окремих регіонів, аналізуючи їх економічні, соціальні, демографічні та інші особливості, ці органи видавали статистичні збірники, бюлетені та огляди, які є важливими джерелами з історії України. Разом з тим, губернські, земські, західноукраїнські статистичні органи завдяки своїй діяльності здійснили важливий внесок в розвиток історико-краєзнавчих досліджень українських земель зазначеного періоду. Різноманітна діяльність статистичних органів знайшла певне відображення в низці наукових праць, що потребує відповідного історіографічного аналізу та узагальнення.

Метою статті є систематизація та аналіз наукових праць, що присвячені діяльності статистичних органів в Україні XIX – початку XX ст., визначення стану наукової розробки питання.

Аналіз досліджень і публікацій. Історіографічні аспекти окремих напрямів діяльності статистичних органів в Україні певною мірою висвітлювалися у відповідних наукових працях другої половини XIX – початку XXI ст. Суто історіографічних розвідок діяльності статистичних органів в Україні XIX – початку XX ст. упродовж зазначеного періоду не було здійснено, що актуалізує запропоноване дослідження.

Виклад основного матеріалу. Вже на перших етапах своєї діяльності система урядової статистики Російської імперії, яку уособлювали губернські статистичні комітети, зіткнулася зі значними проблемами щодо методів збору та обробки статистичної інформації. До реформування напрямів діяльності, кадрового складу і фінансування комітетів, що відбулося впродовж другої половини XIX ст., ці органи ледве справлялися із надсиланням статичної інформації до Центрального статистичного комітету при Міністерстві внутрішніх справ, не говорячи вже про проведення додаткової краєзнавчої роботи. Це знаходить відображення в працях вчених і урядовців середини XIX ст., де вони намагались проаналізувати стан та прогалини в організації статистичної служби. Російський правознавець М. В. Варадінов, погодився з думкою тогочасного міністра внутрішніх справ Л. О. Перовського, цитуючи його слова у своїй праці, присвяченій діяльності МВС Російської імперії і його підрозділів: «Найважливішою причиною безуспішної дії Статистичного відділення був досі сам устрій цієї важливої частини: статистика складалася чиновниками місцевих поліцій, які не мали ні часу, ні бажання, ні потрібної освіченості» [Варадінов, 1862, с. 111].

Цінними для розуміння системи статистики на початку її формування та в процесі удосконалення її методів роботи є праці діячів урядової статистики. Так, дійсний статський радник, А. Б. Бушен, порівняв європейську та російську системи статистики і зробив висновки про необхідність реформування вітчизняної статистичної служби. Головну проблему він вбачає в невизначеності фінансування губернських статистичних комітетів, вирішення якої сприятиме активізації їх діяльності [Бушен, 1864, с. 92]. Є. К. Огородников робить висновок про ускладнення роботи Центрального статистичного комітету через відсутність чіткого розподілу повноважень між статистичними органами, а відомості, що збиралися ними з різних джерел, часто не лише не збігалися, але навіть суперечили одна одній [Огородников, 1867, с. 10].

До питання формування в Російській імперії розгалуженої системи статистичних комітетів та консолідації навколо них прогресивної плеяди дослідників та краєзнавців звернув ще в середині 70-х рр. XIX ст. В. І. Межов, який здійснив спробу укладання бібліографічного показника праць про діяльність статистичних комітетів з моменту їх заснування до 1873 р. [Межов, 1873]. Окремі аспекти діяльності органів статистики, зокрема питання професіоналізму службовців регіональних статистичних комітетів, піднімалися в статтях представників офіційної історіографії. Так, М. С. Голицин відмітив факт збору вихідних відомостей волосними писарями та повітовою поліцією, а не спеціально підготовленими професіоналами [Голицын, 1860]. М. П. Бочаров звернув увагу на здійснення непрофільних функцій зазначених установ: від збору інформації про флору і фауну – до участі в археологічних дослідженнях [Бочаров, 1871]. Узагальнену характеристику містять монографії О. О. Кауфмана [Кауфман, 1912; Кауфман, 1922] та М. О. Каблукова, в яких комплексно висвітлювалося формування системи статистики в Російській імперії. На погляд М. О. Каблукова, який зіставляв російську статистику із західноєвропейською, розвиток статистики тісно пов'язаний із загальною культурою і освіченістю населення, і ці фактори значною мірою впливають на точність досліджень [Каблуков, 1915, с. 251].

В результаті Земської реформи 1864 р. в українських губерніях у складі Російської імперії з'явилася земська статистична служба, діяльність якої теж знайшла відображення в історичних працях початку XX ст.

І. П. Білоконський, який з 1886 р. працював на ниві української земської статистики в Житомирі та Харкові, у своїй монографії «Земський рух: земство і конституція» підкреслює постійний тиск на земську інтелігенцію, й особливо статистиків, з боку влади та поліції, котрі намагались знайти серед них «неблагонадійних» [Белоконский, 1910, с. 7]. За ствердженням дослідника О. В. Пешехонова діяльність земських статистиків ускладнювалася умовами безпосередньої роботи серед народних мас. За його словами, земським статистикам доводиться мати справу не лише з «мертвими цифрами», а передовсім із живими людьми в несприятливих умовах: «з одного боку, надзвичайна напруга їх власної нервової організації, що пригнічується великою кількістю вражень і праці, а з іншого – схвильований стан психіки того населення, з яким їм доводиться мати справу». «Відомо, яке враження справляють навіть найпростіші переписи на масу; земська ж статистика змушена і торкатися найболючіших та інтимніших сторін її життя», – підкреслював О. В. Пешехонов [Пешехонов, 1901, с. 178-179].

С. М. Велецький, який 1891 р. з дозволу департаменту поліції був прийнятий на службу до статистичного бюро Полтавського губернського земства, здійснив значний внесок у висвітлення процесу формування земських органів статистики (статистичних бюро). Досліджуючи земську статистику, він визначив спільні риси в характері діяльності статистичних органів імперії. У роботі «Земська статистика» докладно описано процес становлення та розвитку земських статистичних органів та їх стан на початок XX ст. Автор аналізує прийоми та методи дослідження, що використовувалися земською статистикою. Особливою заслугою С. М. Велецького є використання як джерел свого дослідження значної кількості вже тоді важкодоступних земських збірок та архівних матеріалів [Велецкий, 1899].

Процес становлення і розвитку статистичних органів на західноукраїнських землях вивчали як окремі статистики, так й історики та краєзнавці, котрі зазвичай критично ставились до урядової статистики. 1892 р. побачила світ праця визначного українського письменника, вченого і публіциста І. Я. Франка «Галицьке краєзнавство». Він характеризує діяльність австро-угорської статистичної служби на території Галичини, надає оцінку її методам збору статистичних даних. Характеризуючи основне періодичне видання галицької крайової статистичної служби «Wiadomości statystyczne» у перші роки його існування І. Я. Франко зазначає, що видання відповідало насамперед поточним потребам автономного управління та його органів, тому оприлюднювало воно переважно адміністративну та фінансову статистику. Найважливіша надрукована 1878 р. у виданні праця «Муніципальна статистика в Галичині», крім зосереджених у вступі цінних історичних матеріалів, ще мало виходить за рамки офіційної адміністративної статистики. «Для глибшого розуміння структури і розвитку галицького суспільства «Wiadomości» дали надзвичайно мало матеріалу, і лише в останніх роках помітно певний прогрес у цьому напрямі (статистика великої земельної власності)», – зазначає І. Я. Франко [Франко, 1986, с. 120-121].

Західноукраїнську статистику критикує й дослідник В. Г. Барвінський у своїй праці «Досліди з поля статистики», що була опублікована у Львові 1901 р. Вчений наголошує, що необхідність у власному статистичному дослідженні галицького населення виникає через недостовірність попередніх урядових переписів, а саме від 1880 р.: «Не ми числили себе, а нас почислено!» [Барвінський, 1901, с.8] Дослідник уточнює, що у «списових табелях» не було рубрики «народність», чим уряд намагався приховати реальну кількість українців в Галичині. Підкреслюючи важливе значення точних статистичних даних вчений зауважив, що немає такої сфери суспільного життя, де статистика не мала б своєї великої ваги, бо вона говорить беззаперечними цифрами [Барвінський, 1901, с. 7].

Відомий український учений і громадсько-політичний діяч С. С. Дністрянський виокремлює три складові діяльності урядової статистичної служби на західноукраїнських землях: військовий, етнографічний і політичний. Військовий етап охоплює час від приєднання краю до Австрійської імперії й до середини XIX ст. і характеризується підпорядкуванням статистики народонаселення військовим потребам. Другий етап розпочався 1846 р. і тривав до 70-х рр. XIX ст., коли державна статистика поставила за мету скласти науково обґрунтовану етнографічну карту Австрійської імперії. Третій – політичний етап, розпочався 1878 р., коли Центральна статистична комісія Австро-Угорщини створила спеціальний комітет для розгляду питання про національний склад населення імперії [Дністрянський, 1909, с. 26].

Діяльність статистичних органів XIX – початку XX ст. знайшла своє відображення і в радянській історіографії. Історична наука радянського періоду приділяла увагу становленню та розвитку в основному державної статистичної служби. У радянській історіографії розглядалися питання організації і функціонування статистичної служби, але в більш практичному сенсі. Дослідники намагалися проаналізувати методи та прийоми збору статистичних матеріалів, а також результати статистичних і краєзнавчих досліджень, що здійснювалися органами статистики Російської імперії.

У 1926 р. вийшла друком праця З. М. Свамицької та М. А. Свамицького «Земские подворные переписи 1880 – 1913 гг. Поуездные итоги», в якій було критично проаналізовано подвірні переписи, що проводилися земськими статистичними органами, та їх спроби надати загальні звіти. Автори стверджують, що земські службовці майже не пояснювали, якими методами вони користуються під час опрацювання статистичного матеріалу, як саме аналізувалися і узагальнювалися результати збору статистичної інформації. У передмові автори позитивно оцінюють своїх попередників, зокрема зазначають, що значно полегшують роботу дослідників праця «Земська статистика» С. М. Велецького, використання якої, зокрема, істотно сприяло аналізу програм подвірних переписів та інструкцій до них [Свамицкая, Свамицкий, 1926]. Радянський економіст і демограф А. І. Гозулов у своїх працях критикує імперську систему статистики, методи збору інформації, точність тогочасних статистичних даних. Він стверджує, що статистичні дослідження мали б завершуватися публікацією їх результатів, але в царській Росії статистичні розробки не завжди оприлюднювалися, а залишалися надбанням архівів і не мали систематичного характеру та часто переривалися. Вчений констатує, що не всі матеріали можна було використовувати для практичних та наукових цілей [Гозулов, 1957, с. 29-30].

Загалом в радянській історіографії питання організації та діяльності регіональних статистичних органів, зокрема їх внесок в розвиток краєзнавства, не знайшли системного і розгорнутого висвітлення.

З 90-х рр. XX ст. у зв'язку з розвитком краєзнавства в історичних працях більша увага приділяється діяльності окремих регіональних статистичних органів. на предмет їх історико-краєзнавчої діяльності. Діяльність статистичних органів на Одещині в XIX – на початку XX ст.. знайшла відображення в дисертаційній роботі Н. О. Котової. Авторка зауважує, що в багатьох випадках органи статистики в українських регіонах через накопичення різноманітної за змістом інформації, в силу службових обов'язків, вийшли за межі визначених завдань і трансформувалися в осередки краєзнавчих, етнографічних, статистичних, археологічних, історичних досліджень [Котова, 2002, с. 9].

Цікавою з огляду на аналіз історико-краєзнавчих досліджень статистичних комітетів, є стаття Н. П. Слобожаніної «Історико-етнографічні публікації у періодичних виданнях Чернігівського губернського статистичного комітету другої половини XIX ст.» [Слобожаніна, 2008]. Участь земств Лівобережної України, зокрема їх статистичних органів, в історико-краєзнавчому русі аналізує й А. А. Гапійко [Гапійко, 1999]. О.В. Герінбург зосереджує увагу на вивченні соціального складу населення Херсонської губернії за матеріалами фронтального опису усіх повітів, що був проведений Статистичним відділенням Херсонського земства впродовж 1882 – 1887 рр. [Герінбург, 2008].

Окремо варто виділити сучасні праці, присвячені статистам, які здійснювали етнографічно-краєзнавчі дослідження. Е. В. Галицька в статті «Пам'яті земських статистиків» не тільки наголошує, що земська статистика – важливий етап становлення статистичних досліджень в Україні, але й виділяє окремий «чернігівський тип» статистики. Серед представників цього напрямку авторка називає таких діячів: П. П. Червінський (1849 – 1931), О. О. Русов (1847 – 1915), В. Є. Варзар (1851 – 1940) та О. П. Шлікевич (1849 – 1909) [Галицька, 2019]. Науковій спадщині

чернігівського статистика О. О. Русова присвячено статтю Е. В. Галицької, О. К. Прімерової, С. В. Семіколенової «Життєвий шлях і наукова спадщина О. О. Русова (до 170-ї річниці з дня народження)», де проаналізовано його головні праці, викладацька діяльність, наукові погляди [Галицька, Прімерова, Семіколенова, 2017].

Н. М. Кармазіна присвятила працю історико-археологічній діяльності В. І. Гошкевича, як видатного історика, публіциста, статистика, який обіймав посаду секретаря Херсонського губернського статистичного комітету. Авторка зауважує: «У вивчення, збереження і популяризацію культурної спадщини Півдня України В. І. Гошкевич зробив помітний внесок, ставши по праву засновником пам'яткознавства на Херсонщині» [Кармазіна, 2013, с. 63].

Узагальнення наукового доробку статистиків, осмислення досвіду їх діяльності, а також оцінку їхнього внеску в розвиток історико-краєзнавчих досліджень українських регіонів знаходимо в статтях О. О. Петрова, В. В. Бобкова та О. А. Макієнка. О. О. Петров розглядає праці земських статистиків як джерело суспільної та історичної думки другої половини XIX – початку XX ст., визначаючи статистику, насамперед, як «засіб пізнання суспільства» [Петров, 2004]. В. В. Бобков вводить до наукового обігу інформацію про майже двохсот службовців статистичних органів Таврійської губернії, аналізує їх діяльність та життєвий шлях [Бобков, 2004]. О. А. Макієнко висвітлює формування теоретичних і методологічних засад статистики через критичний аналіз та засвоєння наукової спадщини службовців-статистиків Херсонського земства [Макієнко, 2008].

Висновки. Згідно з хронологічним підходом, історіографічний доробок з історії діяльності статистичних органів в Україні XIX – початку XX століть можна з певною мірою умовності розділити на наступні групи: 1) праці другої половини XIX – початку XX ст., тобто, сучасників діяльності статистичних органів зазначеного періоду, де акцентується увага на процесі становлення органів статистики та удосконаленні методів їх роботи, проблемах та прогалинах в їх діяльності, що пов'язані з фінансуванням установ, кадровим складом, відсутністю чіткого розподілу повноважень; 2) напрацювання радянської історіографії, що розглядала питання організації і функціонування статистичної служби, аналізувала методи та прийоми збору статистичних матеріалів, намагалася узагальнювати результати діяльності статистичних органів; 3) сучасні наукові праці українських дослідників, які розкривають питання історико-краєзнавчих розвідок губернських, земських та західноукраїнських статистичних органів, їх внесок у дослідження етнографії і культури краю, містять аналіз наукової спадщини видатних діячів статистики.

Отже, історіографія зазначеного питання представлена низкою наукових праць, що висвітлюють особливості організації статистичної служби, аналізують методи та прийоми збору статистичних матеріалів, узагальнюють внесок органів статистики та окремих діячів у активізацію історичних і краєзнавчих досліджень українських регіонів.

Список використаних джерел та літератури

- Барвінський, В.Г., 1901. Досліди з поля статистики. Львів: Друкарня тов. ім. Шевченка, 49 с.
Белоконский, И.П., 1910. Земское движение: земство и конституция. М., 182 с.

- Бобков, В.В., 2004. Статистики Таврической губернии (XIX - начало XX века): Биобиблиографический указатель / Под ред. и вступ. ст. А.А. Непомнящего. Серия «Биобиблиография крымоведения». Вып. 1. Симферополь: Таврия, 304 с.
- Бочаров, Н. П., 1871. Об участии губернских статистических комитетов в отечественной археологии. *Труды I Археологического съезда*. Т. I. М., С. 124–129.
- Бушен, А.Б., 1864. Об устройстве источников статистики населения в России. СПб., 122 с.
- Варадинов, Н. В., 1862. История Министерства внутренних дел. СПб., Ч. 3. Кн. 3. С. 111.
- Велецкий, С. Н., 1899. Земская статистика. Справочная книга по земской статистике в двух частях. М., XL, 422 с.
- Галицька, Е. В., Прімерова, О. К., Семіколенова, С. В., 2017. Життєвий шлях і наукова спадщина О.О. Русова (до 170-ї річниці з дня народження). *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Економічні науки». № 4 (4), С. 49-53.
- Галицька, Е. В., 2019. Пам'яті земських статистиків. *Статистика України*. № 4. С. 136-138.
- Галієнко, А. А., 1999. Участь земств Лівобережної України в історико-краєзнавчому русі (1870-ті – 1918 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. НАН України, Ін-т історії України. К., 19 с.
- Герінбург, О. В., 2008. Дослідження соціального складу населення Херсонської губернії земськими статистиками (80-ті рр. XIX ст.). *Інтелігенція і влада. Серія: Історія*. Вип. 14. С. 8-18.
- Гозулов, А.И., 1957. История отечественной статистики: краткий очерк. М: Госстатиздат, 226 с.
- Голицын, Н.С., 1860. О мерах к устройству статистических источников и работ в России. *Журнал министерства внутренних дел*. Ч. 3. С. 9–15.
- Дністрянський, С. С., 1909. Національна статистика. Студії з поля суспільних наук і статистики / За редакцією М. Грушевського. Львів: 3 друкарні НТШ під зарядом К. Беднарського, Т. I. С. 19–49.
- Каблуков, Н.А., 1915. Теория и методы статистики: основные моменты ее развития: краткий очерк статистики народонаселения. М., 346 с.
- Кармазіна Н. М., 2013. Дослідник старожитностей Півдня України: Віктор Іванович Гошкевич (1860–1928). *Краєзнавство*. № 3. С. 61-64.
- Кауфман, А.А., 1912. Статистика, ее приемы и ее значение для общественных наук. М., 176 с.
- Кауфман, А.А., 1922. Статистическая наука в России: Теория и методология: 1806–1917. М.
- Котова, Н. О., 2002 Діяльність статистичних комітетів на Одещині у XIX – на початку XX століття : дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 – історії України. Одеса, 212 арк.
- Макієнко, О. А., 2008 Теоретичні та методологічні проблеми земської статистики у працях службовців-статистиків Херсонського земства. *Південний архів*. Сер. : Історичні науки. Вип. 28-29. С. 236-247.
- Межов, В.И., 1873. Библиографический указатель книг и заключающихся в них статей, обнимающих деятельность статистических комитетов с самого начала их учреждения вплоть до 1873 г. СПб.
- Огородников, Е. К., 1867. Общий обзор записей по ведомствам и главным управлениям Империи. СПб.: Типогр. Мин-ва внутр. дел.
- Петров, О. О., 2004. Праці земських статистиків як джерела суспільної та історичної думки другої половини XIX – початку XX ст.. *Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України*: 36. наук. праць. Дніпропетровськ, С. 36–43.
- Пешехонов, А.В., 1901. Кризис в земской статистике. *Русское богатство*. № 12. С.167-189.
- Свавицкая, З.М., Свавицкий, Н.А., 1926. Земские подворные переписи 1880– 1913 гг.: по-уездные итоги. М., С. 2–14.
- Слобожаніна, Н. П., 2008. Історико-етнографічні публікації у періодичних видання Чернігівського губернського статистичного комітету другої половини XIX ст. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 6: Історичні науки, Вип. 6 С. 154–158.
- Франко, І. Я., 1986. Галицьке краєзнавство. *Твори у 50-ти томах*. К., Т. 46. Кн. 2. С. 116–160.

References

- Barvinskyi, V.H., 1901. Doslidy z polia statystyky [Experiments in the field of statistics]. Lviv: Drukarnia tov. im. Shevchenka, 49 s. [in Ukrainian].
- Belokonskij, I.P., 1910. Zemskoe dvizhenie: zemstvo i konstituciya [Zemstvo movement: zemstvo and constitution]. M., 182 s. [in Russian]
- Bobkov, V.V., 2004. Statistiki Tavricheskoy gubernii (XIX - nachalo XX veka): Biobibliograficheskij ukazatel [Statistics of Tavricheskiy province (XIX - beginning of XX century): Biobibliographic index] / Pod red. i vstup. st. A.A. Nepomnyashego. *Seriya «Biobibliografiya krymovedeniya»*. Vyp. 1. Simferopol: Tavriya, 304 s. [in Russian]
- Bocharov, N. P., 1871. Ob uchastii gubernskih statisticheskikh komitetov v otechestvennoj arheologii [On the participation of provincial statistical committees in national archeology]. *Trudy I Arheologicheskogo sezda*. T. I. M., S. 124–129. [in Russian]
- Bushen, A.B., 1864. Ob ustrojstve istochnikov statistiki naseleniya v Rossii [On the arrangement of sources of population statistics in Russia]. SPb., 122 s. [in Russian]
- Dnistrianskyi, S. S., 1909. Natsionalna statystyka. Studii z polia suspilnykh nauk i statystyky [National statistics. Studies in the field of social sciences and statistics] / Za redaktsiieiu M.Hrushevskoho. Lviv: Z drukarni NTSh pid zariadom K. Bednarskoho, T. 1. S. 19–49. [in Ukrainian].
- Franko, I. Ya., 1986. Halytske kraieznavstvo [Galician local history]. *Tvory u 50-ty tomakh*. K., T. 46. Kn. 2. S. 116–160. [in Ukrainian].
- Golicyn, N.S., 1860. O merah k ustrojstvu statisticheskikh istochnikov i rabot v Rossii [On measures for the arrangement of statistical sources and works in Russia]. *Zhurnal ministerstva vnutrennih del*. Ch. 3. S. 9–15. [in Russian]
- Gozulov, A.I., 1957. Istoriya otechestvennoj statistiki: kratkij ocherk [History of domestic statistics: a brief outline]. M: Gosstatizdat, 226 s. [in Russian]
- Halytska, E. V. , Primierova, O. K. , Siemikolenova, S. V., 2017. Zhyttievyi shliakh i naukova spadshchyna O.O. Rusova (do 170-yi richnytsi z dnia narodzhennia) [Life path and scientific heritage of O.O. Rusov (to the 170th anniversary of his birth)] *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka»*. Serii: «Ekonomichni nauky». № 4 (4), S. 49-53 [in Ukrainian].
- Halytska, E. V., 2019. Pamiati zemskykh statystykyv [In memory of Zemstvo statisticians]. *Statystyka Ukrainy*. № 4. S. 136-138. [in Ukrainian].
- Hapiienko, A. A., 1999. Uchast zemstv Livoberezhnoi Ukrainy v istoriko-kraieznavchomu rusi (1870-ti – 1918 rr.) [Participation of zemstvos of the Left Bank of Ukraine in the historical and local studies movement (1870s - 1918)]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. NAN Ukrainy, In-t istorii Ukrainy. K., 19 s. [in Ukrainian].
- Herinburh, O. V., 2008. Doslidzhennia sotsialnoho skladu naselennia Khersonskoi hubernii zemskymy statystykamy (80-ti rr. XIX st.) [Research of the social composition of the population of Kherson province by zemstvo statisticians (80s of the 19th century)]. *Intelihtentsiia i vlada. Serii: Istoriia*. Vyp. 14. S. 8-18. [in Ukrainian].
- Kablukov, N.A., 1915. Teoriya i metody statistiki : osnovnye momenty ee razvitiya: kratkij ocherk statistiki narodonaseleniya [Theory and methods of statistics: basic moments of its development: a brief outline of population statistics]. M., 346 s. [in Russian]
- Karmazina N. M., 2013. Doslidnyk starozhytnosti Pivdnia Ukrainy: Viktor Ivanovych Hoshkevych (1860–1928) [Antiquities Researcher of Southern Ukraine: Viktor Ivanovich Goshkevich (1860–1928)]. *Kraieznavstvo*. № 3. S. 61-64. [in Ukrainian].
- Kaufman, A.A., 1912. Statistika, ee priemy i ee znachenie dlya obshestvennykh nauk [Statistics, its methods and its significance for public sciences]. M., 176 s. [in Russian]
- Kaufman, A.A., 1922. Statisticheskaya nauka v Rossii: Teoriya i metodologiya: 1806–1917 [Statistical Science in Russia: Theory and Methodology: 1806–1917]. M. [in Russian]
- Kotova, N. O., 2002. Diialnist statystychnykh komitetiv na Odeshchyni u XIX – na pochatku XX stolittia [The activity of statistical committees in Odesa in the 19th and early 20th centuries] : dys. ...kand. ist. nauk: 07.00.01 – istorii Ukrainy. Odesa, 212 ark. [in Ukrainian].
- Makiienko, O. A., 2008. Teoretychni ta metodolohichni problemy zemskoi statystyky u pratsiakh sluzhbovtiv-statystykyv Khersonskoho zemstva [Theoretical and methodological problems of zemstvo statistics in the writings of statisticians of the Kherson zemstvo]. *Pivdennyi arkhiv. Ser.: Istorychni nauky*. Vyp. 28-29. S. 236-247. [in Ukrainian].

Mezhov, V.I., 1873. Bibliograficheskij ukazatel knig i zaklyuchayushihhsya v nih statej, obnimayushih deyatelnost statisticheskikh komitetov s samogo nachala ih uchrezhdeniya vplot do 1873 g [Bibliographic index of books and articles included in them covering the activities of statistical committees from the beginning of their establishment until 1873]. SPb. [in Russian]

Ogorodnikov, E. K., 1867. Obshij obzor zapisej po vedomstvam i glavnym upravleniyam Imperii [General overview of records by departments and main administrations of the Empire.]. SPb.: Tipogr. Min-va vnutr. del. [in Russian]

Peshehonov, A.V., 1901. Krizis v zemskoj statistike [Crisis in Zemstvo statistics]. *Russkoe bogatstvo*. № 12. S.167-189. [in Russian]

Petrov, O. O., 2004. Praci zemskih statistikiv yak dzherela suspilnoyi ta istorichnoyi dumki drugoyi polovini XIX – pochatku XX st. [Works of Zemstvo statisticians as a source of social and historical thought of the second half of the 19th - beginning of the 20th century]. *Istoriografichni ta dzhereloznavchi problemi istoriyi Ukrayini: Zb. nauk. prac.* Dnipropetrovsk, S. 36–43. [in Ukrainian].

Slobozhanina, N. P., 2008. Istoryko-etnografichni publikatsii u periodychnykh vydannia Chernihivskoho hubernskoho statystychnoho komitetu druhoi polovyny XIX st. [Historical and ethnographic publications in the periodicals of the Chernihiv Provincial Statistical Committee of the second half of the 19th century]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriya 6: Istorychni nauky*, Vyp. 6 S. 154–158. [in Ukrainian].

Svavickaya, Z.M., Svavickij, N.A., 1926. Zemskie podvornye perepisi 1880– 1913 gg.: po-uezdnye itogi [Zemsky courtyard census 1880–1913: district-by-uezd results]. M., S. 2–14. [in Russian]

Varadinov, N. V., 1862. Istoriya Ministerstva vnutrennih del [History of the Ministry of Internal Affairs]. SPb., Ch. 3. Kn. 3. S. 111. [in Russian]

Veleckij, S. N., 1899. Zemskaya statistika. Spravochnaya kniga po zemskoj statistike v dvuh chastyah [Zemstvo statistics. Reference book on Zemstvo statistics in two parts]. M., XL, 422 s. [in Russian]

HISTORIOGRAPHY OF THE ACTIVITIES OF STATISTICAL BODIES IN UKRAINE IN THE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES

Vasyl Strilets

Doctor of Historical Sciences, Candidate of Law,
Professor of the Department of International Relations and Social Sciences,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

Shevtsova Yevheniia

Postgraduate of the Department of International Relations and Social Sciences,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

Abstract. *The historiography issue of statistical bodies' activities in Ukraine in 19th and early 20th centuries, which were presented by provincial statistical committees, zemstvo statistical bureaus and statistical bodies in western Ukrainian lands, is at the initial stage of development. In domestic and foreign science, the multifaceted activity of statistical bodies has found a certain reflection in a number of scientific works, which requires appropriate historiographical analysis and generalization. The authors propose a historiographic scheme, dividing the works of historians, statisticians, and economists devoted to the contemporary activity of statistical bodies in Ukraine into three periods: the works of the second half of the 19th and the beginning of the 20th centuries, Soviet and modern historiography of the issue. The features of each period are determined, the main standpoints and assessments of researchers are summarized. The materials of the article can be used in further studies of the multifaceted activities of statistical bodies in Ukraine. In the scientific works of the first period, attention is focused on the process of statistical bodies' formation and improvement of their ways of working, problems and gaps in their work related to institution financing, staffing, lack of a clear division of powers. The Soviet historiography considered the organization and functioning of the statistical service, analyzed the methods and techniques of collecting statistical materials, and tried to summarize the results of statistical research. In modern scientific works devoted to Ukraine's statistical bodies of the specified period, considerable attention is paid to the activities of individual regional statistical institutions, their historical and local history activities, as well as the scientific achievements of prominent statisticians.*

Key words: *provincial statistical committees, zemstvo statistics, statistical bodies in Western Ukrainian lands, historical and local studies.*